

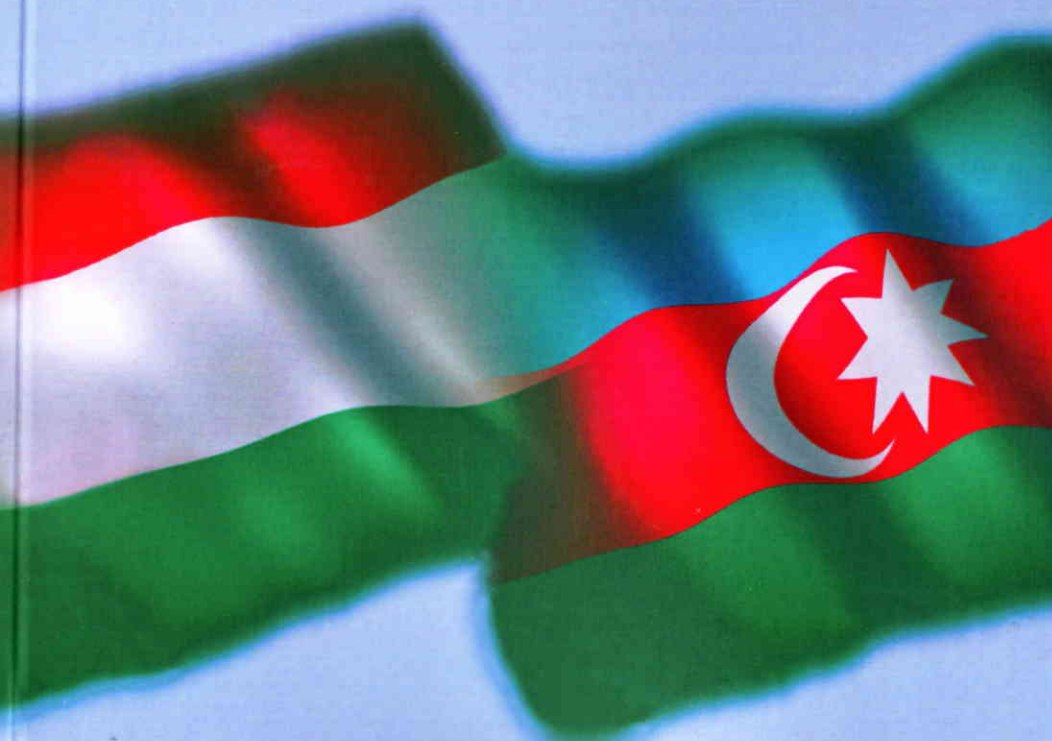
„MAGYARORSZÁG ÉS AZERBAJDZSÁN:
A KULTÚRÁK PÁRBESZÉDE”

IV. NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

(ELŐADÁSOK, CIKKEK ÉS REZÜMÉK)

II. KÖTET

(TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, FOLKLÓR, IRODALOM, NYELVÉSZET)

„MAGYARORSZÁG ÉS AZERBAJDZSÁN:
A KULTÚRÁK PÁRBESZÉDE”

IV. NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

(ELŐADÁSOK, CIKKEK ÉS REZÜMÉK)

2009. november 17-19.

II. kötet

“MACARISTAN VƏ AZƏRBAYCAN:
MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU”

IV BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANS

(MƏRUZƏLƏR, MƏQALƏLƏR VƏ XÜLASƏLƏR)

17-19 noyabr, 2009

Tisztelettel ajánlom
Németh Pálnak, az
ifjúkorom első arab
tanárának, és az iszlám
kutatás szemlélet-
formáló Professorának,
Maróth Miklósnak a
hibámért bocsánatként
Kérlek. Csérvári Sándor

BUDAPEST, 2010

<i>A „Magyarország–Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde” IV. nemzetközi tudományos konferenciát az Azerbajdzsáni Köztársaság Magyarországi Nagykövetsége kezdéményezte, és közösen az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémia, , az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémia Történelmi Intézete, az MTA Néprajzi Kutatóintézet, az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémia Történelmi Múzeuma, az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémia Régészeti és Néprajzi Intézete, az ELTE Orientalisztikai Intézete résztvételével. A konferenciát a Külföldön Élő Azerbajdzsánakkal Foglalkozó Állami Bizottság támogatta.</i>	
--	--

* * *

<i>“Macaristan və Azərbaycan: Mədəniyyətlərin dialoqu” mövzusunda IV Beynəlxalq Elmi konfrans Azərbaycan Respublikasının Macarıstandakı Səfirliyinin təşəbbüsü və təşkilatçılığı, Azərbaycan Respublikası Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin dəstəyi, Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyası, AMEA-nın Tarix İnstitutu, Macarıstan Respublikası Elmlər Akademiyasının Etnologiya İnstitutu, AMEA-nın Tarix Muzeyi, AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, Eötvös Lorand Universitetinin Şərqləşmə İnstitutunun iştirakı ilə təşkil olunmuşdur.</i>	
--	--

<i>Balázs Péter, a Magyar Köztársaság külügyminisztere beszéde a konferencia résztvevőjéhez</i>	9
<i>Ács Pál: Nagy Sándor kaukázusi kapuja – Góg és Magóg legendája a magyar történeti irodalomban</i>	13
<i>Adorján Imre: Fuzûli, Hadikatu's Su'adâ című művének szenvedésteológiája</i>	21
<i>Alekperov Alekper: A bulgárok Azerbajdzsán történetében</i>	35
<i>Asurov Szafar – V. Bahsalijev – L. Risztvet – H. Kopnik: Újabb kutatások Oglankalban</i>	42
<i>Babajev Iljasz: A Kaukázusi Albánia fővárosa, Gabala régészeti ásatásai</i>	47
<i>Bahsalieva Gyövhár: Kultúrák szintézise a civilizációk párbeszédében</i>	53
<i>Bartha Julia: Hidrellez, a törökök tavaszünnepe és párhuzama az európai agrárkultuszban</i>	56
<i>Bouzek Jan: Relations between Azerbaidjan and the eastern part of Central Europe during the initial phase of the Iron Age</i>	60
<i>Czeglédi Katalin: A személynevek, népnevek, törzsnevek és társadalmi címnévek kapcsolatáról</i>	74
<i>Csajághy György: Néhány gondolat a magyar őstörténetről, illetve a magyar népzene kutatás és az őstörténet összefüggéseiről</i>	112
<i>Csáji László Koppany: A sztyepei civilizáció és az Urál-régió (kutatási irányok és lehetőségek)</i>	130
<i>Csáki Éva: Irène Mélikoff (1917 november 7 – 2009 január 8)</i>	151
<i>Csiky Gergely: Adatok az avar kori (7-8. század) szabályak kialakulásához</i>	156
<i>Cezmi Eraslan: Atatürk and the dialogue of cultures</i>	173
<i>Erdélyi István: Néhány megjegyzés a székely-magyar rovársírról, kaukázusi, illetve bolgár - török kapcsolatáról</i>	177
<i>Földvári Sándor: Arab földrajzírók – a görög periegesziszek hatása</i>	182
<i>Gaszimov Hejirbaj: A hunok Azerbajdzsán történetében</i>	191
<i>Gyarmati Imre: Egy szűrőfegyver: a handzsár a magyarban és az azerbajdzsán nyelvben</i>	200
<i>Hazai György: A keleti törökség értelmiségi fiataljainak kapcsolata a magyar turkológiával az I. világháború körüli időszakban</i>	203
<i>Hasanov Zaur: A szkíták és a török-mongol népek kultúrájának és pszichológiájának rokon vonásai</i>	207

<i>Hidán Csaba László</i> : Íjászabrázolások középkori azerbajdzsáni krónikákban	225
<i>Jankova Veneta</i> : Maszkos játékok és a szarvasmitosz (Azerbajdzsán – magyar párhuzamok).....	231
<i>Kerimova Ajszel</i> : Kaszpiána – az ókori Azerbajdzsán területe	245
<i>Kopi Kjuscsjuky</i> : Gejdar Alijev vagy a nemzet megújulása	251
<i>Lane Tomas</i> : Azerbaijani literature and culture in the Czech Republic.....	258
<i>Lázár Imre</i> : Zajti Ferenc orientalizmusa és azerbajdzsáni vonatkozásai	261
<i>Mazhitov Sattar</i> : Kazakhstan and Azerbaijan in geopolitics of contemporary Central Asia: Keys for cooperation	279
<i>Mahmudov Jagub</i> : Az Azerbajdzsán nép etnogenezisének kérdésehez.....	292
<i>Mamadly Mubariz</i> : Concerning about Azeri and Hungarian literary relationships	299
<i>Michalovski Vitold</i> : Dialogue cultures of azjopa	302
<i>Mukuseva Rausangül</i> : Azeri közmondások	314
<i>Obrusánszky Borbála</i> : Hunok és magyarok a történeti Azerbajdzsán területén.....	323
<i>Opel Adolf</i> : The Book He Couldn't Finish In memoriam Prof; Erich Feigl (1931-2007): an Austro-Hungarian Patriot for the cause of Azerbaijan.....	336
<i>Otroscsenko Vitalij</i> : Egy kipszak kán temetkezése a Csingul folyónál és a kunok Magyarországon	341
<i>Péri Benedek</i> : „Este reggel kocsmajátónak porában van tanyánk”. A bor és a kocsmá képe Məhəmməd Füzuli török nyelvű gazeljeiben	351
<i>Rahimova Maisza</i> : A régészet és az etnográfia fejlődése Azerbajdzsánban a XXI. század elején	366
<i>Rentsch Julian</i> : Remarks on the history of Azerbaijani consonantism	371
<i>Scholtz Róbert</i> : Szkiták nyomában Magyarországon	379
<i>Sipos János</i> : Az azerbajdzsáni mugam és az azerbajdzsáni népzene	399
<i>Szafarova Irada</i> : Matiena – az ókori Azerbajdzsán tartománya.....	407
<i>Szántó Iván</i> : Tabriz szerepe az azerbajdzsáni könyvnyomtatás történetében.....	415
<i>Sertkaya Ayşe Gül</i> : Nazires written in Iraq after sehriyar	417
<i>Sertkaya Osman Fikri</i> : Nazires written in western (ottoman) turkish and eastern (chagatai) turkish by the azerbaijani poet Ni Metulláh Kişverî.....	433
<i>Tálas Nándor</i> : Ivócsanakok és összobrok	459
<i>Tasnádi Edit</i> : Földrajz és folklór a nahicseváni népköltésben.....	466
<i>Velihanli Nailja</i> : Egy adományzásló az Azerbajdzsán Történeti Múzeum gyűjteményéből.....	477
<i>Veres Péter</i> : Azeri – magyar régi és legújabb kori történelmi párhuzamok.....	478
<i>Z. Tóth Csaba</i> : A kaukázusi Albánia és a sztyeppe népei	491

MÜNDƏRICAT

<i>Macaristan Respublikası Xarici İşlər Naziri Piter Balaj: Konfrans iştirakçılarına müraciət</i>	9
<i>Acs Pál</i> : Böyük İsgəndərin qapıları. XVI əsr macar tarixi ədəbiyyatında Dərbənd afsanəsi	13
<i>Adorján Imre</i> : Füzulinin “Hədiqətüs-Süəda” əsərində iztirab mövzusu	21
<i>Ələkbərov Ələkbər</i> : Azərbaycan tarixində bulqarlar	35
<i>Aşurov Səfər – V. Baxşəliyev – L. Ristvet – H. Kopnik</i> : Oğlanqalada arxeoloji qazıntılar	42
<i>Babayev İlyas</i> : Qafqaz Albaniyasının paytaxt şəhəri Qəbələdə arxeoloji qazıntılar .	47
<i>Baxşəliyeva Gövhər</i> : Sivilizasiyalararası dialoq prosesində mədəni sintez problemi .	53
<i>Bartha Júlia</i> : Türk yaz bayramı və onun Avropa kənd təsərrüfatı mədəniyyətləri ilə paralelləri	56
<i>Bouzek Jan</i> : Azərbaycan və Mərkəzi Avropanın Şərq hissəsi arasında İlkin dəmir dövründə əlaqələr	60
<i>Czeplédi Katalin</i> : Şəxs adları, xalqların adları və tayfaların adlarının əlaqəsi haqqında	74
<i>Csajaghy Gyorgy</i> : Macarıstanın qədim tarixi ilə bağlı bəzi düşüncələr və onun Macar xalq musiqisi ilə əlaqəsi	112
<i>Csáji László Koppány</i> : Çöl sivilizasiyası və kənar ərazilər: Cənubi Ural regionunun əlaqə sistemi	130
<i>Csaki Eva</i> : Irene Melikoff	151
<i>Csiky Gergely</i> : Avar dövrü (VII-VIII əsrlər) qılınclarının mənşəyi haqqında məlumatlar	156
<i>Cezmi Eraslan</i> : Atatürk və mədəniyyətlərin dialoqu	173
<i>Erdélyi István</i> : Şimali Qafqaz və macar runi yazıları	177
<i>Földvári Sándor</i> : Transqafqaz regionunda ərəb coğrafiyaçıları – yunan “periegesis” janrının davamçıları kimi	182
<i>Qasımov Xeyribəy</i> : Azərbaycan tarixində hunlar	191
<i>Gyarmati Imre</i> : Macar və Azərbaycan dillərində xəncər silahı haqqında	200
<i>Hazai György</i> : I Dünya müharibəsindən sonra Rusiyadan Macarıstana gəlmiş gənc türkoloqların həyatı	203
<i>Həsənov Zaur</i> : Skiflər və türk xalqlarında eyni olan ənənə və ayinlər	207

FÖLDVÁRI SÁNDOR

DEBRECENI EGYETEM

iskandr@walla.com
WALLA

ARAB FÖLDRAJZÍRÓK

– A GÖRÖG PERIEGÉSZISZEK HATÁSA

Az arabok által művelt tudományokkal kapcsolatban közhelyszerű a görög szellemiség átmentése és továbbfejlesztése. Közismert ez a filozófia, orvostudomány, matematika terén. Kevesebb figyelem fordult azonban arra, hogy a földrajztudomány és az utazók, illetve földrajzi kérdésekben is komoly munkákat alkotó történetírók is a görög hagyományt fejlesztették tovább.¹ Ez többször inkább a hagyomány megőrzését, mint a tényleges fejlesztést jelentette. Jóllehet az iszlám rohamos és nagyon széleskörű terjedése kiváló alkalmat adott az araboknak, hogy tapasztalati úton szerzett ismereteikre támaszkodjanak, sok esetben a görög hagyomány ott is meghatározta műveiket, ahol már ezen bátran túlléphetek volna. Tehát a görög földrajzírók szempontjából egyrészt szerencsésnek mondható az arab örökségmentés, másrészt azonban ennek volt bizonyos mértékig némi korlátozó, visszatartó hatása is. Nem volt szerencsésebb a helyzet a középkori Európában sem, sőt még rosszabb. Egészen a kora újkorig nem illet valamirevaló európai szerzőnek más földrajzi modellel előállnia, mint amely az ókori földrajzi képnek felel meg. Egészen elképesztő módon még a 17–18. században is azt a szerzőt vették igazán komolyan, aki a toponímákat görögül és a görög hagyomány alapján jelölte meg.² Szerencsésebbek voltak az arabok, mert náluk a nagyobb gyakorlati tapasztalat segített összhangba hozni az antik hagyományt az empirikus adatokkal, azonban a kérdés az arab kultúrában is összetett.

Az első fogalom, amelyet az antik szerzőktől meg kell említenünk, a periegesis (periegeszisz), a második a periplous (periplusz). Mindkettő jellegzetes görög irodalmi műfaj, amennyiben ekkor minden leírt munkát mint írottat, még az irodalomhoz sorolhatunk.

¹ Hobson, John M.: *The Eastern Origins of Western Civilisation*, Cambridge University Press, 2004. – A görög földrajzi irodalom arab fordításairól és ennek arab hagyományozásáról: pp. 29–31.

² Összefoglaló alapmunka: Mendöl Tibor: *A földrajztudomány története az ókortól napjainkig*, Budapest : Eötvös, 3. kiad. 1999. Lásd még: Hajdú Zoltán: „Bevezetés a földrajztudományba” c. előadásai ELTE, Budapest.

Pauszaniász (Pausanias, működése 143–176 közé esik) *Periēgēsis Hellados* c. munkája tekinthető a műfaj klasszikusának, legalábbis a ránk maradt szövegek közt. Magyarul *Görögország leírása* címen emlegetik, amely azonban a lényegét elfedi. Peri-ēgēsis valójában körüljárást, körül-utazást és körülvezetést jelent, a görög περι + ἄγω szavak összetétele, körül+vezetek=utazom az olvasómmal, tehát útleírást adok. (Ebből ἦγω Praet., azaz múlt idő, ἦγησις nomen, azaz az igéből képzett főnév a cselekvés megjelölésére.) Főként régiségek leírásaival vívta ki a modern tudományban az alapvető régészeti forrásmű tekintélyét (Sir James Frazer, a Pauszaniaszt kritikai szöveggondozással kiadó ókortörténész értékelése nyomán:³ „Nélküle Görögország romjai legnagyobb része vezető gombolyag nélküli labirintus lenne, megoldás nélküli talány.” Pauszaniász azonban eredetileg a területek, lakóik, szokásaik, mindennapi életük és természetesen az épületek és a szobrok, tárgyak leírását tartotta feladatának. Jelentékeny folklór anyagot is nyújt, nem kevésbé fontos az aitológiai mítoszok, azaz egy-egy kultusz hely, terület, építmény nevéhez és a hozzá fűződő szokásoknak a lejegyzése.⁴ Kisásiából, Lüdiából származott, s a korabeli görögségben is már turisták célpontjának tekintett Athén hírneve okán Attikával kezd, majd Makedónia, Épeirosz és a többi görög terület következik; beutazta egyébként Szíriát, Palesztinát, Egyiptomot is, aminek a megbízhatóságában általában meggyezik az irodalom.

Jóllehet nem hordozza címében, de az ókor leghíresebb és minden bizonnyal a legjelentősebb periegeszisz Sztrabón *Geographika* c. munkája, mely valóban a szerző személyes utazásaira épült, ahol csak lehetséges volt, s ahol nem, ott is a modern útleírások őseként mutatja be a tájakat és népeket, a forrásainak megbízhatóságát is jelölve, hol és mit milyen bizonyossággal hallott vagy maga látott. Vele már korábban is foglalkoztunk, és a jelen konferencián is több előadás érinti.⁵

³ “Without him [=Pausanias] the ruins of Greece would for the most part be a labyrinth without a clue, a riddle without an answer.” A gombolyag utalás a Minotaurusz-mítoszra, mikor is Thészeusz a krétai királylány fonalát gombolyítva talált vissza. Idézi az Enciklopédia Britannika cikke, lásd alább. – Eredetileg a szövegkiadás kísérőtanulmányában: Pauszaniász: *Görögország leírása*, (Sir James Frazer kiadásában és fordításában), 1913.

⁴ „Pausanias.” Encyclopædia Britannica. 2009. Encyclopædia Britannica Online. 18 Nov. 2009. <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/447243/Pausanias>>.

⁵ Földvári Sándor: Albánia és Média Atropaténé – egy ügyes ókori uralkodó a civilizációk hajnalán. In *Magyarország és Azerbajdzsán – III. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*. Azerbajdzsán Köztársaság Nagykövetsége, Budapest, 2009. 75–90. Lásd Sztrabón vonatkozásában még Babajev, Iljasz előadásait mind a tavalyi, mind a jelenlegi konferencián, valamint az ókori forrásokra inspirált aspiránsainak dolgozatait is a jelen kötetben.

Témánk szempontjából a legfontosabb görög előd Hekateios és művének fogalommal vált címe, a *Periplous* (periplusz), amelyet a kortársak és görög utódok az első görög történetírói munkának tekintettek.⁶ Kétkötetes munkájának címe szó szerint körülhajózást jelent: περι'körül', πλοῦς'hajózás'. Szemben az általános nézetekkel, amelyeket pl. a fentebb idézett *Enciklopédia Britannica* is szorgosan hangoztat, nem volt kiemelt célja, hogy a partok mentén hajózzon a tájak és emberek bemutatása céljából. Egyszerűen csak így lehetett hajózni az egész ókorban. Az iránytűt ugyanis nem ismerték, csak a középkorban jutott el Kínából a Közel-Keletre, majd onnan Európába, tehát csakis úgy tudtak hajózni, hogy a partokat mindig lássák. Ennélfogva például görög területekről Itáliába hajóznán fel kellett menni Korkyra (Kerküra) sziget magasságába, s onnan átkelni a csizma-félsziget partjait is látva, majd azok mentén evezni le Szicíliáig. Ezt figyelembe kell vennünk akár a görög gyarmatosítás vonalait vizsgáljuk, akár a gabonaimportot, amely Hellászban mindig létfontosságú volt, akár pedig a hajózási megfigyeléseken alapuló szövegeket. Hekateiosz Milétoszból származott, illetve ott működött i.e. 550–476 között, azaz igen korai munkája mintegy két évezredre meghatározta a történeti-földrajzi munkák hagyományát. Világtérképe meglepően pontos a Mediterraneum térségét illetően, és jól kivehető, hogy hol megy át a fantázia, legalábbis a hallomásból vett információk világába. (1. ábra). Figyeljük meg, hogy az ókorban a történetírás és a földrajzi leírás nem különült el. Szemléletes példája ennek Hérodotosz, azonban követőinél sem különült el szigorúan a két műfaj.

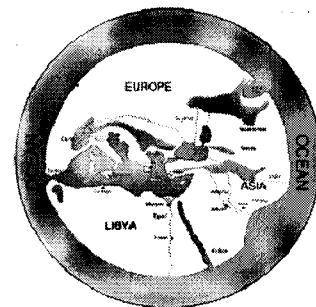
Ami a periplusz műfajt illeti, felsoroljuk a legjelentősebbeket: Hanno a *Hajós Periplusz* c. munkája, egy i. e. 6. századból származó karthágói (=tehát lényegében föníciai) felfedező s kereskedő-kalóz leírása Afrika partjairól, egészen a Gunieiai-öbölig.⁷ A föníciaiak elveszett művéhez sorolható a *Massaliota Periplusz*, amely nevét a mai Marseille-ről kapta, mely ismereteink szerint görög gyarmatként keletkezett, azonban a korábbi kalóz-kereskedők ottjárta nem zárható ki.⁸ Massiliai Pütheász i.e. 4. században szintén a már ókorban is nevezetes mai francia kikötővárosról kapta nevét, munkája *Az Ókeánoszról* címmel (*Περὶ τοῦ Ωκεανοῦ*), szintén fragmentumokban és utalásokban maradt, főként az előbb hivatkozott Avienus *Ora maritima* c. munkájban. Pseudo-Scylax Periplusza nagyrészt a föníciai Hanno elveszett munkáját másolja, s legalább

⁶ Diodorus Siculus. 10.25.

⁷ Fage J.D., Roland Anthony Oliver, Roberts A. D.: *The Cambridge History of Africa*. Cambridge University Press, 1979. 134.

⁸ Darvill, Timothy "Avienus, Rufus Festus" *The Concise Oxford Dictionary of Archaeology*. Oxford University Press, 2002.

az ebben a szövegben fennmaradt.⁹ Végül említsük meg a Khioszi Szkümnosz Peripluszát i.e. 110. körül, mint amely már biztosan támaszkodott Heketeiosz mérvadó munkájára. További görög munkák is figyelmet érdemelnek, amelyeket itt már felsorolni sincs lehetőségünk.¹⁰ Kiemeljük azonban kedves szerzőnk, Nikomédiai Arrianos *A fekete-tenger körülhajózása* (szokásosan idézett latin címe *Periplus Ponti Euxini*, jóllehet a császárkori Róma csiszolt, a klasszikus formákat mesterségesen őrző irodalmi görög nyelven írta: *Περὶ πλοῦς τοῦ Εὐξείνου Πόντου*), mint amely bizonyítja, hogy a kaukázusi népekről általa mondottak is helytállóak, amely helyeket másik történeti munkájából, *Nagy Sándor hadjárataiból* tavalyi kötetünkben idéztünk és elemeztünk.¹¹ Reá tehát még visszatérünk ezzel kapcsolatban is.

1. ábra Hekateiosz világtérképe

كتاب المسالك والممالك

Az arab földrajztudomány ebből a legrégebbi tradícióból merít, és mint mondtuk, sokszor szolgálai módon követi is azt. Alapvető műfaj az *Utak és Birodalmak könyve*, arabul: *Kitáb al-Masálik wa'l-Mamálík*, amely névadó őse a kilencedik századi Ibn Khordádbeh munkája. Főként a kereskedelmi utak leírását és térképes dokumentálását adja, kiterjedve a Távol-Keletre is.¹² Szer-

Az arab címeket a magyarra elcseszté.

⁹ Gronovius, Jacob, in *Geographia Antiqua*, Leiden 1697. Müller, Karl in *Geographi graeci minores* (Greek-Latin Edition), 1882. A szerzőről és a szövegről a legújabb angol fordítás kísérőtanulmányában: Shipley, Graham: *The Periplus of Pseudo-Scylax: An Interim Translation*, 2002.

¹⁰ Összefoglalóan lásd: Diller, A.: *The Tradition of the Minor Greek Geographers*. Oxford, 1952. Bunbury, Edward H.: *History of Ancient Geography*. 1879.

¹¹ Rennell, James: „An Examination of Arrian's Periplus of the Euxine Sea”, *A Treatise on the Comparative Geography of Western Asia*, Accompanied with an Atlas of Maps. C.J.G. & F. Rivington: London, 1831.

¹² Israeli, Raphael. „Medieval Muslim Travelers to China” in *Journal of Muslim Minority*

zöje Dzsibál tartomány helytartója volt az Abbászida kalifák idején.¹³ Mind az ő munkájára, mind az arab szöveghagyományra jellemző a szöveg elsőrangú tisztelete a szerző rovására; tehát a plágium fogalma teljesen ismeretlen az araboknál, a másolás vagy a szerzőség sokszor azonos tevékenység, nem az egyéni alkotás pontos megőrzése volt a cél, ha nem a jól használható szövegek összevágása, válogatása, szerencsés esetben teljesnek tekinthető munkák másolása, s ha szerzőségi megjelöléssel találkozunk, az a munka tekintélyét hivatott emelni, s nem feltétlenül utal valóban az emlegetett szerzőre. Bővebben ezt Zimonyi István tárgyalja kritikai igénnyel Kmoskó Mihály fordításainak általa szerkesztett és gondozott grandiózus kiadásában.¹⁴

Az ilyen címen írt munkákból a legfontosabbak:

كتاب المسالك والممالك
Kitāb al-Masālik w'al-Mamālik

– Kitāb al Mamālik wal-Masālik — Ibn Khordābeh¹⁵

– Kitāb al-Mamālik — Ibn al Faqīh al-Hamadānī¹⁶

– Mu'gham ash-Shu'ara — Abu Abdallah Yakut ar-Rumi¹⁷

– Kitāb al Mamālik wal-Masālik — al-Istakhri kommentárjai al-Balkhi térképeihöz;¹⁸

– Kitāb al Mamālik wal-Masālik — Ibn-Hauqal also commentars to the maps.

A NYOMDA ELCSESZTE ARAB SZÖVEGEK

Kilóg a sorból Jákút (Yakūt) szótára, mely mind az elveszett munkák rekonstruálása, mind az arab topográfiai tudástár tekintetében különleges, terjedelme s jelentősége szempontjából is. Jelen tanulmány keretei közt nem térünk bővebben ki arra a problémára, hogy maga is görög volt, amint a nevében lévő nisba-végződés jelzi: al-Rúmi, azaz Rúm-ból, azaz Bizáncból való. Megegyezik

Affairs, 2000.

¹³ Meri, Josef W. — Bacharach, Jere: *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*. London: Routledge. 2005. 359–60

¹⁴ Zimonyi István: Az arab földrajzi irodalom kialakulása. In Kmoskó Mihály: *Mohamedán török a steppe népeiről; Földrajzi irodalom I. kötet 1. rész*, Budapest: Balassi, 1997. 29–32.

¹⁵ Bosworth, C. Edmund. „Ebn Kordadbeh”. *Encyclopedia Iranica*. Interneten: <http://www.iranica.com/newsite/articles/v8f1/v8f1046.html>. Frissítve 2008-02-07.

¹⁶ Sprenger, A.: *Post- und Reiserouten des Orients*. Leipzig, 1864. Uő.: *Alte Geographic Arabiens*. Bern, 1875., szövegkiadásának (D.H. Müller által, Leiden, 1884.) kritikája Sprenger. In *Zeitschrift der der Uschen morgenländischen Gesellschaft*, vol. 45, pp. 361-394.

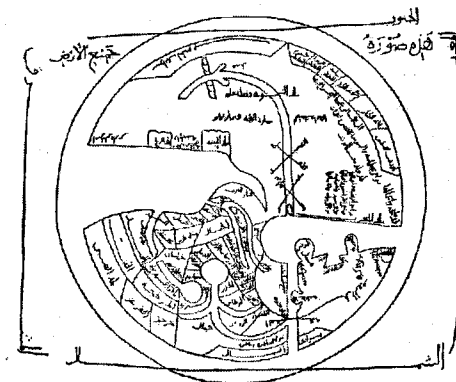
¹⁷ Yaqut al-Hamawi http://www.muslimheritage.com/day_life/default.cfm?ArticleID=694&Oldpage=3 (2010-04-12.)

¹⁸ M. J. de Goeje: Die Istakhri-Balkhi Frage (*Z. d. deutschen morgenl. Ges.*, vol. 25, 42-58, 1871).

a szakirodalom abban, hogy Kisázsiaiban (későbbi Anatólia, mai Törökország) született görög származású szolga volt, aki Bagdadba kerülve, felszabadult és ismert földrajztudós lett. (Erről az előadásunk után vita bontakozott ki, mellyel kapcsolatban hálásan köszönjük az elnöklő professzornő részéről kapott segítséget, hogy az arab nisba-végződés mibenlétét elmagyarázta ezt az elemi arab ismertet nélkülöző kollégáinknak; idézzük ezért itt bővebb jegyzetben a szakirodalmat állításunk igazolására).¹⁹

Mint hangsúlyoztuk, az arab földrajzírókra meghatározóan hatott a görög *periégeszisz*-irodalom, amit kevesen emelnek ki. Még Zimonyi is alapvetően a haradzs-nyilvántartásokra vezeti vissza az arab földrajzirodalmat, valamint a spontán utazásokra. Jóllehet még a kartográfiai vonatkozásokban is érezhető a görög hatás, amint a tudományok más területén is az antik örökség továbbvivőiként kell az arabokra tekintenünk.

Tegyük egymás mellé Hekateiosz világtérképét és Ibn Hauqal térképét (2. ábra):

2. ábra: A Föld térképe Ibn Hauqal művéhez

¹⁹ Ahmad, S. M.: „Yaqut al-Hamawi”. *Dictionary of Scientific Biography*. New York: Charles Scribener's Sons, vol. 14. – Browne, Edward Granville, *Literary History of Persia*, 4 vols. Cambridge: Cambridge University Press, vol. 2, 1929. First edit. 1902–24. – Jwaideh, Wadie: *The Introductory Chapters of Yaqut's 'Mu'jam al-buldān'*. Leiden: Brill, 1959. – Margoliouth, D. S., *Yaqut's Dictionary of Learned Men*. Edited by D. S. Margoliouth. London: Luzac, 1907 ff. – Miquel, André: „Geography”, *Encyclopaedia of the History of Arabic Science*, edited by R. Rashed. London: Routledge, 1996, pp. 796–812. – Rosenthal, F.R.: *The Technique and Approach to Muslim Scholarship*. Roma, Pontificum institutum Biblicum, 1947. – Wustenfelf, Ferdinand, *Jacut's geographisches Wörterbuch*. Leipzig: F. A. Brockhaus, 6 vols., 1866–73.

Minthogy az arab földrajzirodalom teljes elemzése nem feladatunk és messze szétfeszítené a jelen előadás kereteit, utalunk a Zimonyinál, valamint a nemzetközi szakirodalomban található összefoglalásokra.²⁰ Kiemeljük I. Ju. Kracskovszkij orosz arabistának²¹ az arab világ által is tisztelt és elismert, orosz kiadása után fél évszázaddal az arabok által is kiadott összefoglalását.²²

A bennünket érintő görög hagyománytiszteltet kérdésében pedig a következőket emeljük ki.

Az ún. „arab reneszánsz” idején folyt az ókori munkák lefordítása görögéből arabra, sok esetben szír közvetítéssel.²³ Ennek a motívumaiból két tényezőt emelünk ki. Egyrészt, a pragmatikus megközelítést: mivel Galenosz azt mondta, hogy az orvosok számára hasznos a filozófia olvasása, tehát filozófiát is fordítunk, mivel ennek eredményeként bizonyára jobban fogunk gyógyítani. Ez a teljesen gyakorlatias megközelítés nem volt kedvező a teoretikus tudományok számára, szerencsére kimagasló arab tudósok azért számos önálló eredménnyel is gazdagították a görög filozófiát, jóllehet elsősorban a logika, mint praktikus filozófiai kérdéseket vizsgáló diszciplína területén, az igencsak gyakorlatias orvos és matematikus Avicenna munkásságának köszönhetően.²⁴

Van azonban egy másik szempont is. A bizánci kultúra kezdetben kevés toleranciát mutatott a pogány görög örökséggel szemben. Jóllehet később a görög

örökség tisztelete oly mértékű, hogy Homérosz munkáin keresztül tanultak írni-olvasni a kisdiákok, az ókor alkonyán a filozófus iskolák bezárása, valamint az eretnek irányzatok – főként szír képviselőik – bizánci üldözése folytán úgy a pogány filozófusok, mint a másként gondolkodó keresztény tudósok is Keleten találtak menedéket. Ennek lett később eredménye, hogy az Abbászida kalifátus idején az irodalmi és a mitologikus görög szövegek kivételével mindent lefordítottak, a szír keresztények közvetítésével. Ennek az arab fordítási mozgalomnak – ahogyan ezt egyik angol monográfia nevezi – éppen az iszlám vallási öntudat volt az egyik motívuma: *mivel* a bizánciak a saját görög örökségükre mint pogányokra tekintenek, *ezért* nekünk, az iszlám arab kultúra képviselőinek éppen az ad kulturális presztizst, erkölcsi-szellemi-tudományos fölényt, hogy lefordítjuk és közkinccsé tesszük a bizánciaktól elhanyagolt görög örökséget. Mire Bizánc magához tért, már az iszlám kultúra szír-arab fordításainak lett örökre köszönhető, hogy a későbbi európai gondolkodásba visszatérhettek a görögök. Ez természetesen azzal járt, hogy nemcsak a logikában vagy az orvostudományban, hanem a földrajzi leírásokban is hatott, erősen érvényesült a görög hagyomány.²⁵

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az iszlám kultúra gyökereiben alapvetően gyakorlatias, így a földrajzi munkák is elsősorban a kereskedelmet, valamint az adóösszeírást – haradz – szolgáló szövegekként keletkeztek. A görögök tisztán elméleti érdeklődése mindvégig idegen maradt az iszlámtól. Ez megnyilvánult a szövegek hagyományozásának, másolásának a szerzői tekintélyt háttérbe szorító jellegében, valamint a tisztán elméleti munkáknak a vallási szempontoknak vagy a populáris érdeklődésnek történt alárendelésében. Ugyanekkor az iszlám öntudat és az úgynevezett iszlám reneszánsz tudatosan igyekezett megmenteni a görögök szellemi hagyatékát, amelyben azok a szírek játszották a közvetítő szerepet, akiket a bizánci kereszténység mint eretnekeket nem tolerált, az iszlám pedig, mint más vallásúakat, de „a Könyv népéhez tartozókat” viszonylagos nyugalomban hagyott működni. Következésképpen az arab topográfiai irodalomra is oly mértékben hatott a görög periégészisz és periplusz műfaj, mint például az arab logikára Arisztotelész munkái. Jóval túlmutatna tehát a jelen előadás keretein ennek a görög földrajzirodalomnak az araboknál tapasztalható hatása; megelégszünk itt és most annyival, hogy a rendkívül gaz-

²⁰ *A Review of Muslim Geography* <http://muslimheritage.com/topics/default.cfm?ArticleID=216>

²¹ Akinek életműve az itt érintett kérdéseknél sokkal tágabb orientalisztikai munkásságot fejtett ki; utalunk itt életművét összegző önéletírására: Крачковский, Игнатий Юлианович: *Над арабскими рукописями*. Ленинград, 1949.

²² James, Preston Everett: *All Possible Worlds: A History of Geography*. New York: Wiley, 1981. Крачковский, Игнатий Юлианович: *История географической литературы у арабов*. Reprint Arab Liga, Beirut, 1963.

²³ Mez, A.: *Die Renaissance des Islams*. Winter's Universitätsbuchhandlung: Heidelberg, 1922. A témánkat közelebbről érintő fejezete: 18. Die Geographie, pp. 264–268. Alapvetően azonban az egész munka teljességében tekintendő, itt kifejtett nézeteink igaolására, pl. az ipar (25. fej.) és a haradz-összeírások tekintetében a 8. fej. stb.

²⁴ Walzer, R.: Early Islamic Philosophy. In *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*. Cambridge, 1967. A magyar szakirodalomból kiemeljük: Maróth Miklós: *A görög logika Keleten*. Akadémiai: Bp. 1980. Galenosz tekintélyéhez – a negyedik szillogizmus kapcsán – uo. 70–72. Maróth Miklós: Aristoteléstől Avicennáig. Akadémiai: Bp. 1983. Az európai tudományok arab forrásához uo. 220–226. A Maróth utáni (=általa már fel nem dolgozott) nemzetközi szakirodalomból kiemeljük: Sabra, A.I.: „The Appropriation and Subsequent Naturalization of Greek Science in Medieval Islam: A Preliminary Statement.” In *History of Science*. 1987. vol. 25, p. 228. Hugonnard-Roche, H.: „Les Traductions du Grec au Syriaque et du Syriaque à l'Arabe.” In *Rencontres de cultures dans la philosophie médiévale. Traductions et traducteurs de l'antiquité tardive au XIVe siècle*. Louvain-la-Neuve: Cassino, 1990. 126–140.

²⁵ Gutas, Dimitri: *Greek Thought, Arabic Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early Abbāsid Society* (2nd-4th / 8th-10th centuries). Routledge: London, 1998. 3-ik (digitális) kiad. 2002.

dag iszlám geográfusirodalom a görög örökség szempontjából is monografikus feldolgozást igényel. A téma klasszikusai, mint a holland de Goeje vagy az orosz Kracskovszkij és követőik elsősorban a középkori történelem és földrajz forrásaiként, így például a steppe népeire vonatkozó tudósításként értékelték az arab szerzőket. Ez helyes és hasznos, azonban a témának van egy olyan aspektusa is, amelyben az antikvitás kulturális örökségének megőrzőiként ebben a tekintetben is foglalkoznunk kell az iszlám tudománnyal.

Tisztelettel ajánlom
Nemeth Pálnak, az
ifjúkorom első arab
tanára'nak, és az iszlám
kutatás szemlélet-
formáló Professzora'nak,
Maróth Miklós'nak a
hibátment bocsánatként
Berse. Csödvári Sándor

A „Magyarország–Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde”

IV. nemzetközi tudományos konferenciát

*az Azerbajdzsáni Köztársaság Magyarországi Nagykövetsége
kezdeményezte, és közösen*

az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémia,

, az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémia Történelmi Intézete,

az MTA Néprajzi Kutatóintézet,

az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémia Történelmi Múzeuma,

az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémia Régészeti és Néprajzi Intézete,

az ELTE Orientalisztikai Intézete

részvételével.

*A konferenciát a Külföldön Élő Azerbajdzsániakkal Foglalkozó Állami Bizottság
támogatta.*

***

“Macaristan və Azərbaycan: Mədəniyyətlərin dialogu” mövzusunda

IV Beynəlxalq Elmi konfrans

Azərbaycan Respublikasının Macarıstandakı Səfirliyinin təşəbbüsü və təşkilatçılığı,

Azərbaycan Respublikası Diasporla iş üzrə Dövlət Komitəsinin dəstəyi,

Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyası,

AMEA-nın Tarix İnstitutu,

Macarıstan Respublikası Elmlər Akademiyasının Etnologiya İnstitutu,

AMEA-nın Tarix Muzeyi,

AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu,

Eötvös Lorand Universitetinin Şərqşünaslıq İnstitutunun

iştirakı ilə

təşkil olunmuşdur.